

Наталія Мацейко,

асистент кафедри соціальної роботи та інклюзивної освіти
Бердянського державного педагогічного університету

УДК 364.4: [364.63-212:305

ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ ТА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ: РЕАГУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

GENDER-BASED AND DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE: RESPONSE IN CONDITIONS OF WAR

Анотація. У статті розкрито сутність поняття «гендерно-обумовлене насильство», що визначається як крайній прояв порушення прав і свобод особистості. Окреслено особливості цього явища та його різновиди, специфіку становища постраждалих осіб під час війни.

Проаналізовано діяльність загальних та спеціалізованих служб підтримки у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі в умовах існуючої реальності. Визначено роль міжнародних організацій та громадського сектору у даному питанні.

Ключові слова: гендерно-обумовлене насильство, домашнє насильство, воєнний стан, постконфліктне врегулювання, постраждала особа, особа-кривдник, загальні та спеціалізовані служби підтримки.

Abstract. The article reveals the essence of the concept of «gender-based violence», which is defined as an extreme manifestation of the violation of individual rights and freedoms. The peculiarities of this phenomenon and its varieties, the specifics of the situation of the affected persons in the conditions of martial law are outlined.

The activities of general and specialized support services in the field of prevention and counteraction of domestic violence and/or gender-based violence in the conditions of the existing reality were analyzed. The role of international organizations and the public sector in this issue is determined.

Keywords: gender-based violence, domestic violence, martial law, post-conflict settlement, victim, perpetrator, general and specialized support services.

Ситуації збройного конфлікту, воєнних дій, період постконфліктного врегулювання та випадки вимушеного переселення посилюють масштабність та інтенсивність проявів насильства, а також призводять до появи нових його форм. В обставинах надзвичайної ситуації насильство, зокрема гендерно-обумовлене, стає наслідком розпаду громадських та сімейних структур, браку безпеки та верховенства права, панування безкарності [4].

Ситуація невизначеності, обмеженість у пересуванні, відсутність зв'язку та інформації обмежують або фактично унеможливають доступ постраждалої особи до отримання якісної та життєво необхідної медичної, соціально-психологічної, юридичної допомоги з боку кваліфікованих фахівців. Пережитий травматичний досвід, зміна звичного стилю життя, необхідність вирішувати

нагальні питання життєзабезпечення, розцінювання ситуації насильства як такої, що не є пріоритетною на фоні повномасштабної війни, призводить до замовчування подібних випадків та посилення наслідків злочинних діянь, що мають відтермінований характер, як для постраждалої особи (погіршення стану здоров'я, вторинна віктимізація тощо), так і суспільства в цілому.

Тому в умовах воєнного стану та глибокої гуманітарної кризи в Україні, яка є наслідком російської агресії, нагальним постає питання захисту постраждалих від насильства осіб та надання їм своєчасної, ефективної допомоги, адаптованої до реалій сучасності, з боку загальних та спеціалізованих служб підтримки державного сектору, громадських структур, волонтерських спільнот, а також шляхом залучення ресурсів міжнародних партнерів.

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства було започатковано у філософських концепціях Г. Гегеля, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Е. Зіммеля, І. Канта, Н. Макіавелі, що визначають даний феномен як засіб та форму організації деструктивного соціального простору. Причини насильницької поведінки визначено у психологічних теоріях А. Басса, Д. Долларда, К. Лоренца, М. Кляйна, Н. Міллера, С. Паттерсона, З. Фрейда.

Гендерні аспекти взаємовідносин висвітлено у працях вітчизняних учених-сучасників О. Кікінеджи, О. Кісь, Л. Кобилянської, Т. Марценюк, Т. Мельник. Вагомий внесок у формування теоретичних засад проблематики гендерної рівності та гендерно-обумовленого насильства з позиції політико-правового аналізу зробили Н. Аніщук, Н. Болотіна, М. Буроменський, Н. Грицяк, Т. МIRONЮК, О. Перунова та ін.

Наслідки військових конфліктів та вплив насильства на особистість постраждалої особи дослідили Г. Вагнер, П. Глік, Х. Контесс, С. Пауелл, А. Сольдо, Р. Хоренчик.

Керівництво з інтеграції заходів щодо протидії гендерно-обумовленому насильству до гуманітарної діяльності (2015 р.) визначає **гендерно-обумовлене насильство** як загальний термін для будь-якого акту завдання шкоди, що вчиняється проти волі особи і пояснюється соціальними (гендерними) відмінностями між чоловіками і жінками, викликає серйозну і зростаючу стурбованість в умовах надзвичайних гуманітарних ситуацій. Зокрема, це дії, що спрямовані на заподіяння шкоди фізичного, сексуального або психологічного характеру або страждання, погроза вчинення таких дій, примус або інші форми позбавлення волі, які можуть вчинятися як публічно, так і в приватному порядку (домашнє насильство) [2].

Результати соціологічного опитування щодо впливу збройної російської агресії на жінок, дівчат, чоловіків та хлопців, проведеного за ініціативи Міністерства соціальної політики України у 2020 р., свідчать, що 44% опитуваних, які знаходились на території бойових дій від початку війни у 2014 р., постраждали від гендерно-обумовленого насильства в тих чи інших його проявах, з них понад 2/3 – жінки та дівчата. Загалом за період з початку 2018 р. до

середини 2020 р. жінки, що перебували на території збройного конфлікту, склали 38,5% усіх потерпілих від кримінальних правопорушень. Особливо високою є частка жінок серед потерпілих від зґвалтувань, торгівлі людьми, злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї. Чоловіки у даній ситуації розглядалися, насамперед, як джерело отримання фінансової вигоди. Зафіксовано випадки незаконного заволодіння майном, крадіжки, що супроводжувалися побиттям, фізичними знущаннями, тортурами, утриманням у неволі тощо [6].

Внаслідок ведення активних бойових дій та окупації окремих територій України, офіційні дані щодо кількості постраждалих від гендерно-обумовленого насильства в умовах повномасштабного російського вторгнення на сьогоднішній день відсутні. На початок липня 2022 р. місією ООН зафіксовано 124 випадки сексуального насильства, зокрема зґвалтування, групового зґвалтування та тортур, примусу публічного роздягання та погроз сексуального насильства, інформація про які надійшла з тимчасово окупованих територій та деокупованих українських територій, проте ці дані не показують справжніх масштабів сексуального насильства в російсько-українській війні.

Подібні деморалізовані діяння є грубим порушенням норм міжнародного права та визнаються як воєнний злочин, злочин проти людяності, акт геноциду, який не має строку давності, тому надзвичайно важливим є документування таких випадків та притягнення винних до відповідальності. З квітня місяця 2022 р. за ініціативи Міністерства внутрішніх справ і Національної поліції в Україні розпочали свою роботу спеціальні поліцейські мобільні групи, головною метою діяльності яких є виявлення та фіксації сексуальних злочинів російських окупантів. На кінець жовтня 2022 р. розпочато 43 кримінальних провадження за фактами зґвалтування мирних жителів [5].

Зафіксувати злочини, пов'язані з війною, у тому числі випадки сексуального насильства, можливо також шляхом звернення до Офісу генерального прокурора, Національної гарячої лінії з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, гарячої лінії Уповноваженого з прав людини, Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем», установ системи безоплатної правової допомоги, військових адміністрацій за місцем вчинення злочину або за місцем перебування постраждалої особи.

Окремий аспект проблеми взаємодії з випадками гендерно-обумовленого насильства становить питання поширення випадків домашнього насильства. Згідно звіту, підготовленого Аналітичним центром ЮрФем, кількість звернень до Національної поліції України з приводу домашнього насильства у першому півріччі (січень-червень) 2022 р. порівняно з даними за аналогічний період 2021 р. зменшилася на 27,5% (зафіксовано 104295 повідомлень); на 43% зменшилася кількість винесених термінових заборонних приписів (загальна кількість – 14446), на 52% – кількість зареєстрованих кримінальних проваджень (загальна кількість –

1005, при цьому відсутня практика врахування кримінального правопорушення з використанням умов воєнного стану як обтяжуючої обставини, що передбачено Кримінальним кодексом України) [3]. Серед факторів, що вплинули на ситуацію можна виокремити тимчасову окупацію окремих територій України та припинення функціонування органів державної влади в їхніх межах, активні бойові дії, вимушене переміщення та евакуацію населення.

На думку фахівців, поширення випадків домашнього насильства знайде своє найбільш активне відображення у постконфліктний період, зокрема у сім'ях демобілізованих чоловіків-військових, а також серед родин з числа цивільного населення, у тому числі серед тих, для яких раніше ця проблема не була характерною, що пояснюється посиленням пережитого травматичного досвіду, і відповідно – підвищенням рівня агресивних реакцій.

З метою захисту постраждалих осіб продовжує функціонувати мережа спеціалізованих служб підтримки. Зокрема, на території України посилено роботу мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, покликаних надавати підтримку шляхом консультування, кризового та екстреного втручання.

З березня 2022 р. МФБ «Українська фундація громадського здоров'я» спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні започатковано проект «Інтегрована підтримка через міждисциплінарні мобільні команди», спрямований на гуманітарне реагування і підтримку переселенців, сімей з дітьми та осіб, постраждалих від військових дій. Нині в Україні діє 50 мобільних міждисциплінарних команд, зокрема у Львівській, Закарпатській, Рівненській, Вінницькій, Дніпропетровській, Чернівецькій, Волинській, Житомирській, Тернопільській та Івано-Франківській областях, серед головних завдань яких: екстрене реагування (скринінг, оцінка ситуації та надання першої психологічної допомоги та психосоціальної підтримки постраждалим особам); юридична допомога (консультування); медична допомога (консультування, онлайн зв'язок із лікарями, перенаправлення до сімейних амбулаторій та інших вузькопрофільних спеціалістів); надання гуманітарних наборів та життєво необхідних засобів. Специфіка роботи подібних мобільних бригад полягає у доступі до місць локації внутрішньо переміщених осіб, пунктів пропуску, перетину кордону, евакуаційних центрів тощо. За п'ять місяців роботи фахівцями бригад надано близько 700 тис. послуг більш як 169 тис. людей, у тому числі від 44 тис. осіб зафіксовано звернення щодо насильства за ознакою статі та жорстокого поводження [1].

Функціонують та в окремих регіонах України відновлюють роботу притулки для осіб, постраждалих від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (за винятком територій активних бойових дій – призупинено роботу притулків у м. Маріуполь Донецької області, м. Рубіжне Луганської

області), центри соціально-психологічної допомоги, центри медико-соціальної реабілітації, центри денного перебування, пункти анонімної медико-психологічної допомоги, проте нагальною постає проблема забезпечення установ кваліфікованими кадрами, що мають досвід роботи з даною кризовою категорією, внаслідок їх вимушеного переміщення.

За ініціативи Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та підтримки UNFPA, Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні розпочали роботу Центри допомоги врятованим, діяльність яких спрямована на надання комплексної соціально-психологічної підтримки особам, що виїхали з зони активних бойових дій/тимчасово окупованих територій. Наразі Центри діють у м. Києві, м. Запоріжжі, м. Львові, м. Дніпрі.

Фондом ООН у галузі народонаселення за сприяння Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України та підтримки Уряду Великої Британії започатковано діяльність онлайн-платформи «Аврора» з надання безоплатної спеціалізованої психотерапевтичної підтримки особам, які зазнали насильства, пов'язаного з війною (зокрема, й сексуального). Фахівці платформи надають професійну допомогу онлайн і телефоном потерпілим із будь-якого регіону України, включно з окупованими територіями, місцями ведення бойових дій, а також тим, хто нині знаходиться закордоном. У співпраці з ГО «Інноваційні соціальні рішення» введено в роботу безкоштовну анонімну та цілодобову лінію психологічної підтримки для чоловіків [7], що є значним здобутком, зважаючи на те, що існуючі служби підтримки більш зорієнтовані на допомогу жінкам, внаслідок чого 90% чоловіків не мають досвіду звернення за професійною психологічною підтримкою у будь-якому вигляді.

У відповідь на численні порушення прав жінок і дівчат внаслідок воєнних дій в Україні МФБ «Українська фундація громадського здоров'я» та підтримки структури ООН Жінки в Україні, Жіночого фонду миру та гуманітарної допомоги Організації Об'єднаних Націй (WPHF) створено платформу SafeWomenHUB для надання невідкладної психологічної, гуманітарної та соціально-правової допомоги жінкам та дівчатам, які постраждали від війни, підвищення їх обізнаності щодо запобігання сексуальному насильству, сексуальній експлуатації та торгівлі людьми [1].

За ініціативи Національної психологічної асоціації України, БФ «Право на захист», Центру здоров'я та розвитку «Коло сім'ї», Всеукраїнського кол-центру «#Вартожити» та підтримки Агенства США з міжнародного розвитку USAID, Української Гельсінської спілки з прав людини – найбільшої асоціації правозахисних організацій України – активізовано роботу безкоштовних гарячих ліній з надання психологічної, юридичної підтримки постраждалим особам.

Отже, повномасштабна війна в Україні, спричинена російською агресією, загострила існуючі у суспільстві ситуації гендерної нерівності, посиливши

масштабність та інтенсивність проявів насильства у найганебніших його виявах. Брак безпеки, активні бойові дії, тимчасова окупація, відсутність можливості отримати кваліфіковану допомогу з боку фахівців лише посилюють властиві постраждалій особі почуття страху, сорому, провини, роблячи її ще більш вразливою в існуючій реальності.

Україна вживає законодавчих, адміністративних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на запобігання та протидію гендерно-обумовленому насильству. Питання захисту постраждалих осіб продовжує залишатися пріоритетним. Урядова спільнота, державний сектор залучається активною підтримкою громадських структур, волонтерських організацій, міжнародних донорів та партнерів, впроваджуючи нові форм допомоги та підтримки постраждалих осіб, адаптуючи вже існуючі до реалій сучасності. Однак ізоляція окупованих територій, відсутність можливості надати своєчасну допомогу призводять до замовчування подібних випадків та посилення наслідків насильницьких дій, що знайде активне відображення у постконфліктний період, період відбудови. Тому держава має спрямувати свої зусилля на те, аби система загальних та спеціалізованих служб підтримки була готовою ефективно, комплексно та якісно надавати допомогу особам, що зазнали насильства внаслідок війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Healt Right International: веб-сайт. URL: <http://www.healthright.org.ua/pro-nas/> (дата звернення: 18.10.2022).
2. Гендерно-обумовлене насильство VS насильство щодо жінок: У чому відмінність? Асоціація жінок-юристок України ЮРФЕМ: веб-сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/genderno-zumovlene-nasylstvo-vs-nasylstvo-shchodo-zhinok-u-chomu-vidminnist/> (дата звернення: 10.10.2022).
3. Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (І півріччя 2022 року): звіт. Аналітичний центр ЮРФем. Київ, 2022. URL: <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/> (дата звернення: 15.10.2022).
4. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Вид. 2-ге. Міністерство закордонних справ Великої Британії / пер. з англ. в рамках програми з інституційної розбудови проекту ООН Жінки «Гендерна рівність у центрі реформ, миру та безпеки», 2017. 328 с.
5. Розпочато 43 кримінальні провадження за фактами сексуальних злочинів, вчинених окупантами. Портал Міністерства внутрішніх справ: веб-сайт. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/rozpocato-43-kriminalni-provadzennya-za-faktami-seksualnix-zlociniv-vcinenix-okupantami-katerina-pavlichenko> (дата звернення: 27.10.2022).

6. Соціологічне дослідження впливу збройної агресії Російської Федерації на жінок і дівчат, чоловіків та хлопців. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19224.html> (дата звернення: 10.10.2022).

7. Фонд ООН у галузі народонаселення. UNFPA в Україні: веб-сайт. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/hotline-for-men> (дата звернення: 18.10.2022).